

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОДУБОВСЬКА ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 81'144 : 811.111 / 811.112.2 / 811.161.1 / 811.161.2

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ
НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ
ТА ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ МОВ)**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Славова Людмила Леонардівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
з англійської мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Деменчук Олег Володимирович,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
завідувач кафедри
романо-германської філології;

кандидат філологічних наук
Петров Олександр Олександрович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри германської і слов'янської
філології та зарубіжної літератури.

Захист відбудеться «23» листопада 2018 року об 11:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.136.02 у Міжнародному гуманітарному університеті за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33, ауд. 107.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету, за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розіслано 22 жовтня 2018 року.

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради

Н. П. Михайлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертаційну працю присвячено зіставному вивченню розвитку лексики, що належить до загальних назв (апелятивів) та позначає населений пункт в українській, російській, англійській та німецькій мовах, а також виявленню її ізоморфних та аломорфних рис. Розквіт етимології й історичної лінгвістики в XIX–XX століттях в Україні (А. О. Білецький, Л. А. Булаховський, О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць, Н. А. Назаров, В. Я. Мізецька, О. А. Потебня) та діаспорі (І. Огієнко, Я. Рудницький) разом з новим поштовхом, який отримують діахронічні розвідки на межі XX–XXI століть (А. П. Агапій, С. О. Вербич, Ю. О. Карпенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Левицький, В. В. Німчук, В. Г. Таранець) уможливив етимологізацію окремих груп лексики (І. М. Железняк, З. О. Купчинська, Л. В. Лисейко), вивчення їх розвитку впродовж тривалого історичного періоду (Н. І. Козак, Н. В. Романова). З іншого боку, вітчизняні зіставні студії з позицій антропоцентричного підходу до аналізу мовних даних (Н. Б. Іваницька, О. В. Деменчук, А. Е. Левицький, Н. В. Петлюченко, Л. Л. Славова) поглиблюють лексичну типологію в межах універсальних закономірностей розвитку значень слів, виявлення спільних і диференційних рис у семантичній організації лексики, визначення системної організації одиниць окремих лексико-семантичних полів та вербалізації концептів (О. О. Петров, Ю. О. Саф'ян).

Дослідження лексичних одиниць має глибокі традиції в мовознавстві завдяки розробкам вітчизняних (Ю. А. Зацний, О. Л. Гармаш, О. Ю. Карпенко, О. Ф. Омельченко, О. О. Селіванова, С. О. Швачко) і закордонних дослідників (О. С. Кубрякова, О. В. Падучева, М. М. Покровський, Дж. Катц, У. Вейнрейх), які успішно вивчають польову модель організації лексикону (В. В. Воробйов, О. В. Гулига, Є. Й. Шендельс, В. А. Москович), теорію семантичного поля (В. Н. Денисенко, З. Н. Вердієва), модель асоціативно-вербальної сітки (Ю. М. Караулов, О. А. Гапченко), теорію семантичних ознак (З. Д. Попова, Й. А. Стернін), що робить можливим комплексний опис лексичної системи мови та створення класифікацій її окремих груп відповідно до вимог сучасної лінгвістичної парадигми.

Лексико-семантичну групу (далі ЛСГ) тлумачимо як об'єднання лексичних одиниць, що відрізняються та протиставляються за ступенем вияву якості, ознаки, дії, характеристик предмета, явища (Г. А. Уфімцева, Д. М. Шмельов) та члени якого мають однаковий граматичний статус і характеризуються однорідністю смислових відношень синонімії, гіпонімії, гіперонімії, часткового смислового перетину.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається спрямованістю зіставних студій на вивчення угруповань лексичних одиниць, які номінують предмети, явища та процеси навколишнього світу в діахронії та синхронії, та його направленістю на відтворення моделі етимологічної, еволюційної, дериваційної, гіпо-гіперонімічної й структурно-семантичної організації лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах з урахуванням процесу історичного розвитку зіставляваних мов.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано в межах наукових тем «Розвиток і взаємодія мов і літератур в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0106U006626) і «Мови та літератури народів світу: взаємодія і самобутність» (номер державної реєстрації 0111U006465), затверджених Міністерством освіти і науки України, які розробляються в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 5 від 20 грудня 2010 року.

Мета розвідки – встановлення спільних та відмінних рис лексичних одиниць на позначення населеного пункту з позицій їхньої етимології, етапів розвитку, складу, структури та семантичної організації в українській, російській, англійській та німецькій мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати теоретико-методологічне підґрунтя зіставлення особливостей репрезентації лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах;
- реконструювати розвиток етимонів, що номінують населений пункт в українській, російській, англійській та німецькій мовах;
- визначити запозичені одиниці в складі виокремленої лексики в зіставляваних мовах;
- описати шляхи поповнення апелятивів на позначення населеного пункту в зазначених мовах;
- встановити параметри належності лексики до лексико-семантичної групи *населений пункт* у східнослов'янських та західногерманських мовах;
- схарактеризувати ядро, медіальну зону та периферію лексико-семантичної групи *населений пункт*, збіги й розбіжності в гіпо-гіперонімічних та синонімічних відношеннях її конститuentів;
- зіставити особливості актуалізації архісеми в структурі значення лексики в досліджуваних мовах;
- виокремити та порівняти спільні й відмінні елементи в семному складі конститuentів ЛСГ *населений пункт* у східнослов'янських та західногерманських мовах.

Предмет дослідження – збіги та розбіжності в етимологічних, еволюційних, структурно-семантичних характеристиках, гіпо-гіперонімічних і синонімічних відношеннях лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах.

Об'єкт дослідження – лексичні одиниці на позначення населеного пункту в східнослов'янських (українській, російській) та західногерманських (англійській, німецькій) мовах.

Матеріал дослідження складає 1641 словникова стаття з етимологічних словників (50 – української, 63 – російської, 83 – англійської, 40 – німецької мов), тлумачних (161 – української, 248 – російської, 356 – англійської, 308 – німецької мов), історичних словників (57 – української, 108 – російської, 73 – англійської,

94 – німецької мов), у яких представлено лексику на позначення населеного пункту.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові (*емпіричне спостереження, порівняння, узагальнення*) та спеціальні лінгвістичні методи, зумовлені метою та завданнями роботи: *аналіз словникових дефініцій* (тлумачення словникових статей, виділення семантичних компонентів та постулатів значення лексем); *компонентний аналіз* (експлікація усіх релевантних компонентів значення); *метод таксономії* (класифікація та систематизація сем у семній структурі конституента ЛСГ); *зіставний* (виділення спільних та відмінних рис у досліджуваних лексиці); *етимологічний аналіз* (визначення мотиваційної ознаки поняття *населений пункт* у зіставляваних мовах, характеристика етимонів, питомих та запозичених апелятивів); *діахронічний аналіз* (виокремлення змін семної структури та форми лексичних одиниць на позначення населеного пункту в різні періоди розвитку досліджуваних мов); *словотвірний аналіз* (опис механізму творення окремих слів та їхнього місця в словотвірній підсистемі мови); *морфемний аналіз* (дослідження морфемного складу конституентів ЛСГ *населений пункт*); елементи *кількісного та статистичного аналізів* (визначення ядра, медіальної зони, периферії ЛСГ *населений пункт* та репрезентації сем у семній структурі лексичних одиниць).

Для чотирибічного зіставлення особливостей розвитку системи лексичних одиниць в українській, російській, англійській та німецькій мовах змодельовано *tertium comparationis*, за який обрано спільне поняття *населений пункт*, що відображає реалію об'єктивного світу, пов'язану з компактним проживанням групи осіб на міській або неміській території. Остання визначається розміром, історичним та національним характером, типом жителів і наявністю установ.

Наукова новизна дослідження полягає в зіставному вивченні лексичних одиниць на позначення населеного пункту в українській, російській, англійській та німецькій мовах. *Вперше* визначено особливості еволюції досліджуваної лексики в східнослов'янських і західногерманських мовах для виявлення ізоморфних та аломорфних рис її репрезентації; *новим* аспектом є реконструкція апелятивів, що називають населений пункт, та їхньої семної структури із залученням даних праіндоевропейської, праслов'янської та прагерманської мов; *вперше* в межах лексичних одиниць, що номінують населений пункт; визначено особливості розвитку етимонів; виокремлено питому та запозичену лексику; представлено шляхи її поповнення в українській, російській, англійській та німецькій мовах з позицій діахронії та синхронії; *новим* є дослідження семної структури та дериваційного потенціалу зазначених одиниць, їхніх гіпо-гіперонімічних і синонімічних відношень у зіставному аспекті; *удосконалено* методику побудови гіпо-гіперонімічних структур; *подальший розвиток* отримало зіставне дослідження лексико-семантичних груп, зокрема *вперше* встановлено ядро, медіальну зону і периферію ЛСГ *населений пункт* в українській, російській, англійській та німецькій мовах.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання в зіставно-типологічних розвідках, оскільки дослідження

спрямоване на виявлення ізоморфних та аломорфних рис репрезентації лексики на позначення населеного пункту в українській, російській, англійській та німецькій мовах; у внеску в етимологію, зважаючи на те що в розвідці встановлено походження досліджуваних одиниць; діахронічну лінгвістику завдяки реконструкції розвитку етимонів, встановленню запозичених апелятивів і шляхів поповнення зіставляваної лексики; зіставну лексикологію та теорію зіставної семантики внаслідок виявлення спільних та відмінних елементів у семному складі конституентів лексико-семантичних груп *населений пункт*, порівняння їхнього складу та відношень їх членів у близько- та віддаленоспоріднених мовах.

Практична цінність сформульованих у дисертації положень і висновків визначається можливістю їх використання в лекційних курсах та на практичних заняттях із зіставного мовознавства (розділ «Лексико-семантичні системи мов у контрастивному висвітленні»); лексикології англійської та німецької мов (розділ «Семасіологія»); порівняльної типології англійської та української мов (розділ «Лексичні одиниці англійської та української мов»); порівняльної типології німецької та української мов (розділ «Лексичні одиниці німецької та української мов»); вступу до мовознавства (розділ «Лексика і фразеологія»); загального мовознавства (розділ «Теорія мови»); історії англійської, німецької мов; спецкурсах з етимології, етнолінгвістики та лінгвокраїнознавства; при укладанні ідеографічних, двомовних та багатомовних словників; при написанні дипломних, магістерських і дисертаційних досліджень.

Апробацію результатів дисертаційного дослідження здійснено на 13 науково-практичних конференціях, із них 3 *всеукраїнських*: Всеукраїнська наукова конференція (за участю молодих учених) «Концепти та константи в мові, літературі, культурі» (Київ, 14 квітня 2011); Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених «Мова, свідомість, художня творчість, інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій» (Київ, 11 квітня 2013); Всеукраїнська наукова конференція пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича «Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу» (Житомир, 12 травня 2017) та 11 *міжнародних*: Пятая международная научно-практическая конференция «ОБЩЕСТВО – ЯЗЫК – КУЛЬТУРА: актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке» (Москва, 2 декабря 2010); XVI TESOL – Ukraine International Conference: Current Studies in English: Linguistics and Methodology Perspectives (Zhytomyr, April 13–15, 2011); Шестая международная научно-практическая конференция «ОБЩЕСТВО – ЯЗЫК – КУЛЬТУРА: актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке» (Москва, 7 декабря 2011); Міжнародна наукова конференція до 80-річчя від дня народження професора Станіслава Володимировича Семчинського (1931–1999) (Київ, 19–20 травня 2011); Международная научно-методическая интернет-конференция «Актуальные вопросы лингвистики и методики преподавания иностранного языка в системе довузовской и вузовской подготовки» (Волгоград, 15 ноября 2011 г. – 15 января 2012 г.); Седьмая международная научно-практическая конференция «ОБЩЕСТВО – ЯЗЫК – КУЛЬТУРА: актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке» (Москва, 21 декабря 2012);

Международная научная конференция «Языковая и речевая коммуникация в семиотическом, функциональном и дискурсивном аспектах» (Волгоград, 29–31 октября 2012); Міжнародна наукова конференція «Етнознакові функції культури: мова, література, фольклор» (Київ, 17 жовтня 2013); Восьмая международная научная конференция «ОБЩЕСТВО – ЯЗЫК – КУЛЬТУРА: актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке» (Москва, 29 ноября 2013); «Urgent Problems of Philology and Linguistics – 2017» (Будапешт, 28 жовтня 2017); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» (Одеса, 23–24 березня 2018).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків та додатків. Загальний обсяг роботи становить 277 сторінок, обсяг основного тексту – 193 сторінки. Бібліографія вміщує списки використаної літератури (301 позиція, з яких 47 – іноземними мовами), словників і довідників (115 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету, завдання, предмет дослідження, розкрито його наукову новизну, встановлено теоретичне і практичне значення дисертації, окреслено структуру роботи, подано відомості щодо апробації результатів наукового пошуку.

У **першому розділі «Теоретичні засади зіставного вивчення лексики на позначення населеного пункту»** розкрито поняття *населений пункт*, яке вивчається в межах низки наук, зокрема географії, міської морфології, етнографії, містознавства та мовознавства, що свідчить про його важливість у суспільній практиці людини. У лінгвістичних розвідках зазначене поняття є основою для виокремлення лексики на позначення населеного пункту, що поділяється на дві групи: власні назви (ойконіми), широко представлені в лінгвістичних розвідках вітчизняних (З. О. Купчинська, Л. А. Ковбасюк, С. О. Вербич, Л. П. Васильєва) та закордонних (E. Ekwall; H. Garnett; P. H. Reaney) учених та загальні назви (апелятиви). Дослідженню останніх і присвячена наша розвідка.

Етимологічний підхід до вивчення лексики на позначення населеного пункту в близько- та віддаленоспоріднених мовах дозволяє сприймати сучасний стан її розвитку як результат постійних семантичних змін, що відбуваються в мовах упродовж усіх періодів їхнього розвитку, зрозуміти причини цих змін та їх вплив на сучасні форму і значення слова. Зіставне вивчення лексики передбачає встановлення ізоморфних та аломорфних рис репрезентації лексичних одиниць. Елементарні одиниці значення, що становлять складне ієрархічне утворення, семи (Ю. А. Найда, А. Ж. Греймас), поділяють на інтегральні, або архісеми (В. Г. Гак), які дають змогу об'єднувати лексеми в певні тематичні групи, та диференційні (О. М. Селіверстова), що забезпечують їх розмежування.

Неоднорідність лексичних одиниць уможливорює виділення лексико-семантичної групи, що є системним угрупованням, у якому виділяють ядро,

медіальну зону та периферію, й об'єднується базовим семантичним компонентом, архісемою, та спільністю частиномовної належності. Відношення, у які вступають конституенти ЛСГ, включають синонімію та гіпо-гіперонімію. Аналіз членів ЛСГ доповнюється гніздовим підходом до вивчення лексики, що розглядає словотвірну та дериваційну активність гнізда.

У другому розділі «Методика зіставлення лексики на позначення поняття *населений пункт* у східнослов'янських та західногерманських мовах» запропоновано способи вивчення лексичних одиниць на позначення населеного пункту.

На *першому класифікаційному* етапі здійснено аналіз поняття *населений пункт* з опорою на дефініцію відповідного словосполучення в східнослов'янських мовах: укр. *населений пункт* – *місце, заселене людьми*; рос. *населенный пункт* – *общее название мест с постоянными жителями*; низки словосполучень, невиділених в окремі словникові статті в англійській мові: *inhabited place* (де *inhabited* – *lived in, occupied, place* – *a particular position, point, or area in space; a location*), *settled / populated(ous) area* (де *settled* є результатом за дією *to settle* – *move with a group of others to live in a new country*, а *populated(ous)* – *inhabited*), та лексеми в німецькій мові *Siedlung* – *ein Ort, an dem Menschen Häuser bauen, um dort wohnen zu können (eine ländliche, städtische Siedlung; eine Siedlung anlegen, gründen)*. Після цього з тлумачних словників відібрано лексеми, які прямо чи опосередковано позначають ознаку 'населений пункт'.

На *другому етапі етимологічного аналізу* дібрані апелятиви було розподілено на три групи: питомі лексичні одиниці, що зіставлялися зі словами споріднених мов, а їхня історія простежувалась до мови-основи, напр., укр. *місто*; рос. *город*; англ. *town*; нім. *Ort*; похідні слова, у яких визначалися корінь, основа та словотвірні форманти, напр., укр. *сільце*; рос. *деревушка*; англ. *township*; нім. *Mittelstadt* й запозичення, у яких з'ясовувалося джерело запозичення, напр., рос. та укр. *кишлак*; англ. *metropolis*; нім. *Rancheria*.

Третій етап аналізу ЛСГ населений пункт направлений на інвентаризацію лексем, проведenu за допомогою логічного й статистичного аналізів визначення ваги та частоти використання домінанти в тлумаченні апелятивів на позначення населеного пункту за формулою $\frac{n+1-r}{n} = W_d$ (Л. В. Бистрова, М. Д. Капатрук, В. В. Левицький), де W_d – вага компонента значення 'населений пункт', або домінанти ЛСГ, n – загальна кількість компонентів, використаних для тлумачення апелятива в словниковій дефініції, r – порядковий номер компонента 'населений пункт' у словниковій статті. Для збільшення об'єктивності результатів розвідки використано формулу $\frac{W_1+W_2+W_3+W_4}{n} = W_{сер.д.}$, де $W_{сер.д.}$ – середня вага домінанти, $W_{1,2,n}$ – вага компонента значення, а n – кількість словників.

Лексичні одиниці з $W_{сер.д.}$ від 0,7 до 1 та частотою використання домінанти 75%–100% зараховано до ядра ЛСГ. До медіальної зони належать апелятиви з $W_{сер.д.}$ у межах 0,4–0,69 та частотою використання домінанти – 50%, ближню периферію утворюють іменники, які мають вагу домінанти менше ніж 0,4 та

частоту використання домінанти 25%. Дальня периферія – апелятиви, що не описуються домінантою ні в одному зі словників, але актуалізують архісему опосередковано. Додатково уточнено належність апелятивів до ядра, медіальної зони та периферії шляхом аналізу словникової дефініції та виявленням діалектної, застарілої, історичної лексики, яку автоматично кваліфіковано як периферію групи.

Четвертий етап семантичного опису досліджуваної лексики включав семантичний аналіз, аналіз словникових дефініцій, компонентний аналіз, таксономію та семантичне зіставлення, що дало змогу виділити ці лексичні одиниці, встановити їхню семну структуру, визначити місце окремої одиниці в ЛСГ *населений пункт* щодо гіпероніма та інших одиниць, а також створити ідеальну модель семної структури лексичної одиниці, яка включає архісему ‘населений пункт’ та її конкретизатори – диференційні семи, зокрема ‘міський’ / ‘неміський типи’, ‘розмір’, ‘історичний’ / ‘національний типи’, ‘тип жителів’, ‘наявність установ’.

П’ятий зіставний етап дослідження, що базувався на загальнонауковій методиці порівняння, включав використання лінгвістичного методу виділення ізоморфних й аломорфних рис, був спрямований на виявлення та порівняння спільних і відмінних ознак у якісному складі лексики та її семантичній організації.

Елементи кількісного аналізу використовувалися на всіх етапах дослідження для унаочнення його результатів.

У **третьому розділі «Еволюційний розвиток та етимологія лексики на позначення населеного пункту в східнослов’янських та західногерманських мовах»** серед питомої лексики в східнослов’янських мовах виокремлено п’ять груп спільних етимонів, розглянутих як одиниці в їхній початковій формі та значенні, від яких походять сучасні лексеми на позначення населеного пункту: першу групу (др. *село* ‘житло, місце перебування, село, селище, масток’) утворюють ті, що зберігають у сучасній українській (*село* – *населений пункт* (звичайно великий) *неміського типу, жителі якого займаються перев. обробіткою землі*) та російській (*село* – *населенный пункт в сельской местности* (*село, деревня, поселок, хутор и т.п.*)) мовах семему ‘населений пункт’ з деякими уточненнями семної структури та змінами у формі. Друга група етимонів (др. *городъ* ‘укріплене поселення, фортеця’) об’єднує ті, що, зберігши семему ‘населений пункт’, переходять до розряду застарілих в одній із мов (укр. *город* – *рідко вживане та застаріле*), широко використовуючись в іншій: рос. *город* – *крупный населенный пункт, административный, торговый, промышленный и культурный центр*. Третя група (др. *городище* ‘укріплене поселення, невелике місто’, *мѣсто* ‘населене місце, поселення міського типу’) містить етимони, що втрачають архісему ‘населений пункт’ в одній із мов (укр. *городище* ‘місце з рештками укріпленого поселення’), зберігаючи її в іншій: рос. *городище* – *увеличит. к город*; укр. *місто* – *великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр*. Четверта група – етимони (др. *вьсь* ‘село’), що перейшли до розряду архаїзмів в обох мовах: укр. *весь* – *застаріле село*; рос. *весь* – *книжне селение, деревня*. П’яту групу (др. *дѣрвьнѧ* ‘житло біля

ріллі, поселення з прилеглою землею, поселення') утворюють давньоруські етимони, які не мають етимологічного відповідника в значенні населеного пункту в сучасній українській мові та продовжують вживатися у сучасній російській мові: *деревня* 'невелике селянське поселення'. Ізоморфна риса обох мов полягає у збереженні етимонів як ойконімів: укр. *Вишгород, Острог, Городець*; рос. *Городец, Городище*.

Серед спільногерманських етимонів виділено чотири групи. До першої – віднесено ті, що, зберігаючи архісему 'населений пункт' в обох мовах, у німецькій переходять до розряду застарілих (наприклад: прагерманська (далі пгерм.) лексема **burgs* 'фортеця'; англ. *borough* 'місто'; нім. *burg* 'укріплене житло середньовічних феодалів') або стають архаїзмами в англійській (пгерм. **Burpa* 'село'; англ. *thorp* 'село, маленьке село без церкви'), на відміну від німецької мови (*Dorf* 'село'), де вони продовжують функціонувати. До другої групи етимонів (пгерм. **tūna* 'огорожене місце') належали ті, що розвинули значення 'населений пункт' лише в одній з двох досліджуваних західногерманських мов (в давньоанглійській мові – *tūn* 'група будинків, село, місто'; англ. *town* – *a compactly settled area usually larger than a village but smaller than a city*). Третя група – етимони, які в прагерманській мові актуалізували архісему 'населений пункт' (**haima-* 'село, дім'), але втратили її після виділення давньоанглійської (*hām* 'житло, дім, резиденція, садиба, село') та давньовірхньонімецької (*heim* 'рідний дім') мов, зберігаючись у сучасній англійській (*home* 'рідний дім') та німецькій (*Heim* 'дім, батьківщина') мовах в іншому значенні. Четверта група – етимони, виявлені в давньоанглійській мові (*cotlīf* 'село'), що, виходячи з ужитку, повністю зникають. Як другий компонент композитів етимони зберігаються у назвах населених пунктів англійськомовних та німецькомовного соціумів (англ. *Nottingham*; нім. *Burgbernheim*).

Запозиченими до обох зіставляваних східнослов'янських мов є ціла низка членів ЛСГ *населений пункт* із тюркських (укр. *аул*; рос. *улус*), з польської (укр. *фільварок*; рос. *колонія*), з латини та давньогрецької (укр. *поліс*; рос. *метрополія*) мов. У східнослов'янських мовах зафіксовано запозичення з німецької (укр. *форштадт*; рос. *форштадт*) та англійської мов (укр. *мегалополіс*; рос. *мегалополіс*).

Ізоморфна риса англійської та німецької мов простежується у наявності ранніх спільногерманських запозичень з латини (давньоанглійська *castel* 'село, місто', давньовірхньонімецька *kastel* 'укріплене селище' одиниці), які пізніше модифікують форму та значення (англ. *castle* 'фортеця'; нім. *Kastell* 'фортеця'). Певна група лексем запозичується лише до англійської мови – з латини за посередництва французької мови в середньоанглійський період (напр., апелатив *city*). У німецькій мові знаходимо запозичення з англійської мови (*settlement*).

Нові лексичні одиниці, що номінують населений пункт, з'являються у результаті дериваційної активності етимонів (укр. *селище, виселок*; рос. *поселок, сельцо*; англ. *townlet, cow-town*; нім. *Dörfchen, Hauptstadt*), словотвірного потенціалу запозичень (укр. *хутірок*; рос. *скиток*; англ. *conurbation*; нім. *Villenvorort*), утворення похідних іменників від питомих коренів (укр. *стийбище*; рос. *столиця*; англ. *settlement*; нім. *Niederlassung*) та появи нових значень у

питомих (укр. *волость*; рос. *станок*; англ. *big smoke*; нім. *Felsennest*) і запозичених лексемах (укр. *губернія*; рос. *порт*; англ. *capital*; нім. *Babel*).

У четвертому розділі «Парадигматичний та семантичний аспекти лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах» апелятиви проаналізовано як конституенти ЛСГ. В українській мові словосполучення *населений пункт*, у російській – *населенный пункт*, в англійській – *inhabited/settled/populated(ous) area/place* та в німецькій – лексема *Siedlung* виступають домінантами ЛСГ. У німецькій мові за домінанту обрано лексичну одиницю, оскільки аналіз лексикографічних джерел не виявив словосполучень зі значенням, подібним до семантики словосполучення *населений пункт*.

Зіставлення ЛСГ *населений пункт* у чотирьох мовах показало, що найбільша кількість апелятивів визначається через домінанту в німецькій мові (22 одиниці), значну відмінність продемонстрували російська, де зафіксовано лише 11 апелятивів, українська, у якій таких лексем 9, та англійська мови, де 3 лексичні одиниці визначаються через домінанту. Ядро та медіальна зона містять в українській – 5, у російській – 6, в англійській – 3, у німецькій – 4 питомі апелятиви, решта лексичних одиниць на позначення населеного пункту належить до периферії.

Наявність прямої актуалізації архісеми, коли домінанта використовується в словникових дефініціях: укр. *місто* – *великий населений пункт*; рос. *поселение* – *населенный пункт*; англ. *city* – *an inhabited place of greater size, population, or importance than a town or village*; нім. *Dorf* – *Siedlung aus hauptsächlich Bauernhöfen*, та опосередкованої, якщо апелятиви визначаються в словникових дефініціях за допомогою інших лексем: укр. *повіт* – *повітове місто*; рос. *предместье* – *поселок, непосредственно примыкающий к городу, но не входящий в его черту*; англ. *commuter town* – *a town that is home mainly to commuters*; нім. *Fischerdorf* – *Dorf, dessen Bewohner überwiegend dem Fischfang nachgehen*, унаочнено вищенаведеними прикладами. Кількісний аналіз прямої та опосередкованої актуалізації архісеми показано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Актуалізація архісеми в семному складі конституентів лексико-семантичної групи *населений пункт*

Мова \ Сема	Пряма актуалізація архісеми	Опосередкована актуалізація архісеми
Українська	9	63
Російська	11	88
Англійська	3	121
Німецька	22	79

В українській та російській мовах виділено п'ять, в англійській і німецькій мовах – чотири рівні гіпо-гіперонімічних структур. Водночас одна лексема

входить до декількох блоків одного рівня або різних рівнів як гіпонім (укр. *місто, селище*; рос. *город, селение*; англ. *village, capital*; нім. *Ort, Flecken*), пари апелятивів демонструють зворотні гіпо-гіперонімічні відношення (укр. *місто* – *центр*; рос. *поселок* – *выселок*; англ. *village* – *town*; нім. *Ansiedlung* – *Niederlassung*), виступаючи одночасно гіпонімом і гіперонімом один до одного.

Компонентний аналіз семного складу зіставляваних лексичних одиниць дав змогу виокремити цілу низку диференційних сем (див. рис. 1).

Рис. 1 Схематична візуалізація актуалізації диференційних сем конститuentів лексико-семантичної групи *населений пункт*

Спільними рисами зіставляваних мов є репрезентація семи 'міський тип населеного пункту' кореневими морфами (укр. *містечко*; рос. *городок*; англ. *township*; нім. *Städtchen*) та через використання в словникових дефініціях лексем, що актуалізують зазначену ознаку прямо: укр. *порт* – *приморське місто*; рос. *городишко* – *маленький захолустный город*; англ. *boomtown* – *a town that experiences sudden economic growth*; нім. *Regierungssitz* – *Stadt, in der eine Regierung ihren Sitz hat*. Ізоморфним для української, російської та англійської мов виступає залучення відносних прикметників: укр. *міський* (*містечко* – *селище міського типу переважно в Україні та Білорусі*); рос. *городской* (*посёлок – небольшое поселение городского типа*); англ. *urban* (*supercity – a vast urban area, often incorporating several smaller cities*) для тлумачення лексем, що вказує на наявність семи 'міський тип населеного пункту' в структурі значення одиниці. В англійській та німецькій мовах зафіксовано композити, в яких основи актуалізують зазначену сему: англ. *jerkwater town*; нім. *Mittelstadt*.

У зіставляваних мовах сема 'неміський тип населеного пункту' представлена відносними прикметниками: укр. *сільський* (*селище – населений пункт у сільській місцевості*); рос. *сельский* (*селение – населенный пункт в сельской местности*); англ. *rural* (*village – a group of houses and associated*

buildings ... situated in a rural area); нім. *landliche* (Kibbuz – *ländliche Siedlung*) та використанням у словникових дефініціях лексем, які у своїй семній структурі актуалізують цю ознаку прямо (укр. *присілок – невелике село*; рос. *приселок – небольшое село, расположенное возле большого села*; англ. *hamlet – a small village*; нім. *Bergdorf – in den Bergen gelegenes Dorf*). В українській та російській мовах у визначеннях апелятивів виявлено словосполучення: укр. *неміський тип (село – населений пункт (звичайно великий) неміського типу)*; рос. *не городской тип (село – любой населенный пункт не городского типа)*, що прямо актуалізують сему; а для англійської та німецької мов характерно використання іменників: англ. *country (village – a small group of houses in a country area)*; нім. *Land (Dorf – kleinere geschlossene, vorwiegend bäuerliche Siedlung auf dem Land)*, які вказують на місцезнаходження населеного пункту. Ізоморфна риса російської й німецької мов полягає у вказівці на тип жителів шляхом використання відносних прикметників рос. *крестьянский*; нім. *bäuerliche* та іменника в німецькій мові *Bauer*. Лише в німецькій мові сема ‘неміський тип населеного пункту’ актуалізована основами композитів (*Bauerndorf*) та згадкою про сільськогосподарський характер поселення: *Moorkolonie – landwirtschaftliche Siedlung*.

У зазначених мовах сему ‘розмір’ актуалізують демінутивні суфікси (укр. *сільце*; рос. *деревушка*; англ. *townlet*; нім. *Dörflein*) та якісні прикметники у словникових дефініціях складників досліджуваної ЛСГ (укр. *великий*; рос. *маленький*; англ. *major*; нім. *klein*). В українській, російській та англійській мовах цю сему представлено префіксами (укр. *мегаполіс*; рос. *мегаполис*; англ. *supercity*). В англійській та німецькій мовах використовуються прикметники у формі вищого ступеня порівняння (англ. *hamlet – a small settlement, generally one smaller than a village*; нім. *Vorort – kleinerer Ort am Rande einer größeren Stadt*) на позначення ознаки розміру, її модифікація відбувається кваліфікаторами (англ. *megacity – a very large city*; нім. *Ansiedlung – ein ziemlich kleines Dorf*), та іменник, що позначає розмір (*size, Größe*). Аноморфні риси простежуються у представленні семи ‘розмір’ в російській мові аугментативним суфіксом (рос. *городище*); у німецькій – компонентами композитів (*Großstadt*); в англійській – через порівняння декількох населених пунктів у дефініціях апелятивів: *village – a settlement usually larger than a hamlet and smaller than a town* та використання прикметника у формі найвищого ступеня порівняння: *second city – the second largest city in a particular country or region*.

Про присутність у семному складі апелятивів семи ‘історичний тип населеного пункту’ свідчить використання в словникових статтях: 1) відносних прикметників (укр. *метрополія: у стародавній Греції – місто-держава (поліс) стосовно до заснованих ним в інших землях поселень (колоній)*; рос. *пригород – в древней Руси – город, политически и экономически тяготеющий к главному городу области (истор.)*; англ. *burg – an ancient or medieval fortress or walled town*; нім. *Polis – altgriechisch Stadtstaat*), що асоціюються з певною епохою; 2) приміток укр. *істор.*; рос. *устар.*, *дореволюц.*, *истор.*; англ. *historical*; нім. *Geschichte*; 3) вказівок на час існування певного типу населеного пункту (*слобода – поселення в Київській Русі, на Україні і в Росії в XI–XVIII ст.*).

Досліджуваним мовам притаманна пряма актуалізація семи 'національний тип населеного пункту' через зазначення етнічної належності жителів у словникових дефініціях конституентів ЛСГ *населений пункт*: укр. *колонія* – у *стародавньому світі* – *поселення, засновані греками, римлянами, фінікійцями та ін. на чужих землях*; рос. *весь* – *название небольшого сельского поселения у славян*; англ. *town* – *an English village having a periodic fair or market*; нім. *Kampong* – *malaiische Dorfsiedlung* та використання назв країн та регіонів в словникових визначеннях апелятивів: укр. *стійбище* – *селище осілих народностей Приамур'я та Сахаліну*; рос. *выселок* – в *России* *сельские поселения, все жители которого переселились из другого населенного пункта*; англ. *borough* – *a town, esp. (in Britain) one that forms the constituency of an MP or that was originally incorporated by royal charter*; нім. *Rancheria* – in *Südamerika* *Viehhof, kleine Siedlung* для опосередкованої актуалізації семи 'національний тип населеного пункту'.

Представлення семи 'тип жителів' у досліджуваних мовах відбувається через вказівку на соціальний стан, рід занять, спосіб життя жителів у словникових дефініціях апелятивів: укр. *посад* (у *дореволюційній Росії*) – *передмістя або селище, де жили ремісники, торговці та міська біднота*; рос. *слобода* – *большое село с некрепостным населением*; англ. *exurb* – *settlement that lies outside a city and usually beyond its suburbs and that often is inhabited chiefly by well-to-do families*; нім. *Bauernkaff* – *vorwiegend von Bauern bewohnte, [abgelegene] kleinere langweilige Ortschaft*. Аломорфними рисами актуалізації семи 'тип жителів' виявились: в німецькій мові – згадка в словниковій дефініції захворювання на лепру як характеристики жителів (*Leprosorium* – *Siedlung, Dorf oder Kolonie, in der Leprakranke isoliert sind und medizinisch versorgt werden*), у російській мові – визначення жителів за їхньою дією (*отселок* – *поселок, образованный отселившимися жителями*).

Сема 'наявність установ' актуалізується через вказівку в словникових дефініціях на наявність церкви (укр. *станція* – *велике козаке село з церквою та декількома хуторами довкола нього*; рос. *село* – *крупное крестьянское поселение с церковью*; англ. *cathedral city* – *a city that has a cathedral*; нім. *Kirchdorf* – *Dorf mit einer Kirche*) та владних установ (*волость* – *населений пункт, у якому була волосна управа*).

ВИСНОВКИ

У **висновках** систематизовано й узагальнено основні теоретичні та практичні результати проведеного зіставного дослідження апелятивів української, російської, англійської та німецької мов, що ґрунтувалося на теоретико-методологічній концепції, яка об'єднує принципи антропоцентризму (Н. Д. Арутюнова, І. О. Голубовська, О. С. Кубрякова, А. Е. Левицький, В. Я. Мізецька, С. І. Потапенко), лексичної семантики (В. В. Левицький, О. О. Селіванова, О. В. Падучева, М. М. Покровський, Дж. Катц, У. Вейнрейх), етимології та історичної лінгвістики (А. О. Білецький, Л. А. Булаховський, О. С. Мельничук, І. Огієнко, О. А. Потєбня, Я. Рудницький, В. Г. Таранець) та

зіставного мовознавства (О. О. Борисов, Н. Б. Іваницька, О. В. Деменчук, Н. Є. Леміш, К. І. Мізін, Н. В. Петлюченко, Л. Л. Славова). Саме такий підхід уможливив встановлення спільних і відмінних рис лексичних одиниць на позначення населеного пункту з позицій їхньої етимології, етапів розвитку, складу, структури та семантичної організації в зіставляваних мовах.

Схарактеризовано поняття *населений пункт*, що відображає реалію об'єктивного світу, пов'язану з постійним компактним проживанням групи осіб на певній території. Воно стало підґрунтям для аналізу лексичних одиниць на позначення населеного пункту, які актуалізують у своїй семній структурі архісему 'населений пункт'. Зазначене поняття в східнослов'янських мовах представлено у вигляді словосполучення та фіксується у словниках, тоді як у західногерманських мовах воно відображається у значенні низки словосполучень в англійській мові та лексеми в німецькій мові. Оскільки слова зі значенням 'поселення' реконструйовано в праіндоєвропейській мові, досліджувані лексичні одиниці кваліфіковано як такі, що належать до найдавнішого прошарку словника спільноіндоєвропейської мови та її окремих діалектів. Ізоморфна риса східнослов'янських та західногерманських мов полягає у наявності в складі досліджуваних апелятивів як питомих, так і запозичених лексем.

У *східнослов'янських* мовах виокремлено та досліджено групи етимонів, що: 1) зберігають у сучасній українській та російській мовах семему 'населений пункт' з деякими уточненнями семної структури та змінами у формі; 2) переходять до розряду застарілих в одній із мов, зберігаючи архісему 'населений пункт'; 3) переходять до розряду архаїзмів в обох мовах, функціонуючи як ойконіми; 4) втрачають архісему 'населений пункт' в одній із мов, розвиваючи інше значення; 5) не мають етимологічного відповідника в значенні населеного пункту в сучасній українській мові.

У *західногерманських* мовах етимони поділено на групи відповідно до того, що вони: 1) зберігаючи архісему 'населений пункт' в обох мовах, в одній із них переходять до розряду застарілих; 2) розвинули значення 'населений пункт' лише в одній із двох зіставляваних західногерманських мов; 3) у прагерманській мові актуалізували архісему 'населений пункт', але втратили її після виділення давньоанглійської та давньоверхньонімецької мов, функціонуючи в сучасних мовах в іншому значенні; 4) виходячи з ужитку, повністю зникають. Як другий компонент композита етимони зберігаються в назвах населених пунктів англійськомовного та німецькомовного соціумів.

У східнослов'янських та західногерманських мовах виокремлено декілька груп запозичень. Для *східнослов'янських* мов характерні запозичення з тюркських, грецької, латини, романських, германських, східнослов'янських мов. Для *західногерманських* мов характерні спільногерманські запозичення з латини на ранніх етапах історичного розвитку англійської та німецької мов. У німецькій мові зафіксовано запозичення з англійської мови.

З'ясовано, що поповнення лексем, які вивчаються, в зіставляваних мовах відбувається завдяки дериваційній активності етимонів, питомих коренів та запозичених лексем.

Для вивчення лексико-семантичної групи *населений пункт* встановлено особливості прямої та опосередкованої актуалізації архісеми в семній структурі досліджуваних апелятивів. Пряма актуалізація архісеми в українській і російській мовах пов'язана з використанням словосполучення *населений пункт* / *населенный пункт* у визначенні лексичної одиниці. У західногерманських мовах найближче значення до словосполучення *населений пункт* мають словосполучення *inhabited/settled/populated(ous) area/place* в англійській мові та лексема *Siedlung* в німецькій мові. Останні обрані домінантами лексико-семантичної групи *населений пункт* у зіставляваних мовах. Їх використання в словникових дефініціях свідчить про пряму актуалізацію архісеми. Аломорфною рисою німецької мови констатовано наявність складних слів, до структури яких входить основа *Siedlung*, що репрезентує архісему 'населений пункт'.

Завдяки прямій й опосередкованій актуалізації архісеми в семній структурі проаналізованих апелятивів виділено п'ятирівневу (в українській і російській мовах) та чотирирівневу (в англійській і німецькій мовах) гіпо-гіперонімічні структури.

Особливу увагу приділено дослідженню способів прямої й опосередкованої актуалізації диференційних сем у конститuentів лексико-семантичної групи *населений пункт* у зіставляваних мовах. Ізоморфною рисою відзначено репрезентацію семи 'міський тип населеного пункту' кореневими морфами апелятивів, уживанням в їхніх словникових дефініціях тих лексем, що актуалізують ознаку прямо; для української, російської, англійської мов характерним виявилось використання в дефініціях відносних прикметників; натомість, для англійської та німецької – наявність композитів, у яких зазначену сему актуалізують основи.

З'ясовано, що сема 'неміський тип населеного пункту' представлена в словникових дефініціях членів лексико-семантичної групи *населений пункт* відносними прикметниками, іменниками та словосполученнями, що вказують на місцезнаходження населеного пункту, лексемами, які актуалізують ознаку прямо. Для російської та німецької мов характерна вказівка на тип жителів у словникових статтях. У німецькій мові аломорфною рисою є актуалізація семи через основи композитів.

Спільною рисою зіставляваних мов виявилось представлення семи 'розмір' демінутивними суфіксами й використанням якісних прикметників, що позначають розмір, у тлумаченні апелятивів. В українських, російських та англійських лексемах сема представлена префіксами; у російських – аугментативним суфіксом; в англійській та німецькій мовах – прикметниками у формі вищого ступеня, кваліфікаторами ознаки розміру в словникових дефініціях аналізованих апелятивів; в англійській мові – порівнянням декількох назв населених пунктів та прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння в тлумаченнях апелятивів, у німецькій мові – основою композитів.

Ізоморфними ознаками актуалізації семи 'історичний тип населеного пункту' відзначено використання в словникових дефініціях апелятивів відносних прикметників, що асоціюються з епохою; приміток про історичний характер лексики; вказівок на час існування населеного пункту. Як спільну рису

для української та російської мов зафіксовано зазначення часових меж існування реалії, для української, російської та німецької – кінця її існування.

Актуалізація семи ‘національний тип населеного пункту’ продемонструвала лише ізоморфні риси: використання в словникових дефініціях лексем інформації про етнічну належність жителів та назв країн і регіонів.

Сема ‘тип жителів’ репрезентована через повідомлення в словниковій дефініції інформації про соціальний стан, рід занять, спосіб життя жителів. Аломорфною рисою німецької мови визначено згадку в словниковій статті захворювання на лепру як характеристики жителів, російської мови – позначення жителів за їх дією.

Сема ‘наявність установ’ актуалізується через відомості про владні структури й наявність церкви в словникових дефініціях лексем усіх зіставляваних мов та про її відсутність в російській та англійській мовах. Загалом аналіз репрезентації диференційних сем у структурі зіставляваних лексичних одиниць демонструє переважно ізоморфні риси.

Здійснене дослідження відкриває *перспективи* подальшого вивчення еволюції лексики на позначення населеного пункту в інших мовах західногерманської (нідерландська) та східнослов’янської (білоруська) груп і виявлення ізоморфних та аломорфних рис у номінаціях населених пунктів, а також спрямування наукового пошуку у сферу когнітивної лінгвістики.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Кодубовська О. О. (Шевчук О. О.) Діахронічний аспект семантики лексичних одиниць на позначення населеного пункту в англійській та українській мовах. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2010. Вип. 22 (2). С. 185–188.
2. Кодубовська О. О. (Шевчук О. О.) Вербалізація концепту населений пункт у сучасній англійській, українській та російській мовах. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2010. № 13 (200). Ч. 1. С. 31–36.
3. Кодубовська О. О. (Шевчук О. О.) Особливості дослідження структурної організації концепту НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ у сучасній англійській, українській та російській мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. № 50. С. 230–233.
4. Кодубовська О. О. (Шевчук О. О.) Лексичні одиниці на позначення ‘населений пункт’ в західно-германських та східнослов’янських мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2011. № 37. С. 451–455.
5. Кодубовська О. О. (Шевчук О. О.) Лексико-семантична група ‘населений пункт’ в східнослов’янських мовах: зіставний аспект. *STUDIA LINGUISTICA*: зб. наук. праць. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2011. Вип. 5. Ч. 1. С. 216–220.

6. Кодубовська О. О. Семантичні особливості одиниць на позначення національних типів поселень у західногерманських та східнослов'янських мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. № 46. Ч. 2. С. 127–134.

7. Кодубовська О. О. Одиниці із семою 'тип поселення за розміром' у складі ЛСГ "населений пункт" (на матеріалі західногерманських та східнослов'янських мов). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. № 47. Ч. 1. С. 472–480.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

8. Кодубовська О. О. Еволюція лексики на позначення населеного пункту в західногерманських та східнослов'янських мовах. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V (40). Issue 144. С. 30–32.

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

9. Кодубовская О. А. (Шевчук О. А.) Понятие НАСЕЛЁННЫЙ ПУНКТ в английском и русском языках: сопоставительный аспект. *Общество – Язык – Культура: Актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке* : тезисы пятой междунар. науч.-практ. конф., (МИЛ, 2 декабря 2010 г.). Москва : МИЛ, 2010. С. 62–63.

10. Kodubovskaya O. O. (Shevchuk O. O.) Lexemes with the Meaning of Inhabited Location in English and Ukrainian. *Current Studies in English: Linguistics and Methodology Perspectives* : зб. наук. пр. (англ. м.). Кам'янець-Подільський : ВПП «Апостроф», 2011. С. 134–135.

11. Кодубовская О. А. Особенности актуализация архисемы у членов ЛСГ НАСЕЛЁННЫЙ ПУНКТ в восточнославянских языках. *Общество – Язык – Культура: Актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке* : доклады шестой междунар. науч.-практ. конф., (МИЛ, 7 декабря 2011 г.). Москва : МИЛ, 2011. С. 78–79.

12. Кодубовская О. А. (Шевчук О. А.) ЛСГ 'НАСЕЛЁННЫЙ ПУНКТ' в западно-германских языках. *Актуальные вопросы лингвистики и методики преподавания иностранного языка в системе довузовской и вузовской подготовки* : мат-лы междунар. науч.-метод. интернет-конф. Волгоград, 2012. С. 34–39.

13. Кодубовская О. А. Актуализация семы 'исторический тип населенного пункта' у членов ЛСГ «населенный пункт» (на материале русского языка). *Общество – Язык – Культура: Актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке* : тезисы докладов седьмой междунар. науч.-практ. конф., (МИЛ, 21 декабря 2012 г.). Москва : МИЛ, 2012. С. 55.

14. Кодубовская О. А. Оппозиция «городской / негородской тип населенного пункта» в восточнославянских языках: Сопоставительный аспект. *Языковая и речевая коммуникация в семиотическом, функциональном и дискурсивном аспектах* : мат-лы междунар. науч. конф. Волгоград, 2012. С. 109–113.

15. Кодубовская О. А. Принципы выделения конституентов ЛСГ «населенный пункт» в западногерманских и восточнославянских языках.

Общество – Язык – Культура: Актуальные проблемы взаимодействия в XXI веке : тезисы докладов восьмой междунар. науч.-практ. конф., (МИЛ, 29 ноября 2013 г.). Москва : МИЛ, 2013. С. 61–62.

16. Кодубовська О. О. Гіпо-гіперонімічні відносини в ЛСГ «населений пункт» в українській мові. *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу*: зб. наук. праць / за заг. ред. М. В. Полховської, Н. Д. Борисенко, Ю. М. Нідзельської. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2017. С. 38–41.

17. Кодубовська О. О. Шляхи поповнення лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах. *Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 23–24 березня 2018 р.)*. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 161–162.

АНОТАЦІЯ

Кодубовська О. О. Розвиток системи лексичних одиниць на позначення населеного пункту (на матеріалі східнослов'янських та західногерманських мов). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2018.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню розвитку лексичних одиниць (апелятивів), на позначення населеного пункту в українській, російській, англійській та німецькій мовах і виявленню її ізоморфних та аломорфних рис. Основою вивчення зазначених лексем є поняття *населений пункт*. У дисертації з'ясовано теоретико-методологічне підґрунтя зіставлення досліджуваної лексики в східнослов'янських та західногерманських мовах. Реконструйовано розвиток етимонів; визначено питомі та запозичені одиниці; встановлено та порівняно шляхи поповнення апелятивів; виявлено їхній дериваційний потенціал. Виокремлено модель семної структури конститuenta ЛСГ *населений пункт*; встановлено параметри належності лексики до зазначеної ЛСГ; виокремлено спільні та відмінні риси в структурно-семантичній організації досліджуваних одиниць; схарактеризовано збіги та розбіжності в гіпо-гіперонімічних і синонімічних відношеннях проаналізованих апелятивів. Зіставлено особливості актуалізації архісеми; виявлено ізоморфні та аломорфні семи в семному складі конститuentів ЛСГ *населений пункт* у мовах, що стали об'єктом дослідження.

Ключові слова: апелятив, населений пункт, етимон, питома лексика, запозичення, лексико-семантична група, сема, архісема, гіпо-гіперонімічні відношення.

АННОТАЦИЯ

Кодубовская О. А. Развитие системы лексических единиц со значением *населенного пункта* (на материале восточнославянских и западногерманских языков). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Международный гуманитарный университет, Одесса, 2018.

Диссертация посвящена сопоставительному изучению развития лексики, обозначающей населенный пункт, в украинском, русском, английском и немецких языках и выявлению ее изоморфных и алломорфных признаков. В качестве основы изучения аппелятивов выступает понятие *населенный пункт*, существующее в восточнославянских языках в качестве словосочетания и фиксируемое в словарных статьях. В английском языке для обозначения данного понятия используют несколько эквивалентных словосочетаний, не зафиксированных в виде отдельных словарных статей; в немецком языке понятие отображается лексемой. Под аппелятивами, обозначающими населенный пункт, понимаем имена существительные в сравниваемых языках, актуализирующие в своей семной структуре архисему ‘населенный пункт’ и называющие места постоянного проживания людей.

Использование этимологического анализа позволило выделить исконный и заимствованный характер анализируемых лексем, определить их праформу и временные рамки их возникновения, понять особенности появления новых и исчезновения старых семантических признаков. Применение эволюционного подхода продемонстрировало изменения в форме и значении слова в диахронии.

В результате анализа было выделено несколько групп этимонов в восточнославянских и западногерманских языках. Среди них в восточнославянских: сохраняющие в украинском и русском языках семему ‘населенный пункт’; переходящие в разряд устаревших в одном из языков; теряющие архисему и развивающие в одном из языков новое значение; переходящие в разряд архаизмов в обоих языках. Изоморфной чертой украинского и русского языков является сохранение этимонов в качестве ойконимов. Для западногерманских языков характерны такие группы этимонов: сохраняющие архисему ‘населенный пункт’ в обоих языках, в одном из них переходящие в разряд устаревших; развившие значение ‘населенный пункт’ только в одном языке; актуализировавшие архисему в прагерманском языке, но в современных языках утратившие это значение; выявленные в одном из языков и полностью из него исчезнувшие.

В процессе исследования лексика, обозначающая населенный пункт, рассмотрена с точки зрения ЛСГ (лексико-семантической группы). Выбор термина *лексико-семантическая группа* обусловлен тем, что исследуемые аппелятивы принадлежат к одному лексико-грамматическому классу имен существительных. Члены лексико-семантической группы вступают в разнообразные отношения, среди них: синонимия, гипонимия, гиперонимия.

Анализ ЛСГ *населенный пункт* позволил выделить 5 уровней гипо-гиперонимических структур (ГГС) в украинском и русском языках, в английском и немецком – 4 уровня ГГС. В тоже время, одна и та же лексема может одновременно входить в несколько блоков ГГС и относиться к нескольким уровням, выступать в качестве гипонима и гиперонима.

Изучение ЛСГ *населенный пункт* дало возможность выявить особенности прямой и опосредованной актуализации архисемы. Прямая актуализация связана с использованием словосочетаний *населений пункт / населенный пункт / inhabited/settled/populated(ous) area/place* и лексемы *Siedlung* в словарных дефинициях аппелятивов. Опосредованная – подразумевает использование одного из членов ЛСГ *населенный пункт* в словарной дефиниции лексемы.

Компонентный анализ позволил выделить целый ряд дифференциальных сем: 'городской тип населенного пункта', 'не городской тип населенного пункта', 'размер', 'исторический тип населенного пункта', 'национальный тип населенного пункта', 'тип жителей', 'наличие учреждений'.

Ключевые слова: аппелятив, населенный пункт, этимон, исконная лексика, заимствования, лексико-семантическая группа, сема, архисема, гипо-гиперонимические отношения.

SUMMARY

Kodubovska O. O. The Development of the System of Lexemes Denoting an Inhabited Place (Based on the East Slavic and West Germanic Languages). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD), Speciality 10.02.17 – Comparative-Historical and Typological Linguistics. – International Humanitarian University, Odesa, 2018.

The thesis is devoted to the contrastive research of the development of the lexemes (appellatives), denoting an Inhabited Place in Ukrainian, Russian, English and German and singling out their isomorphic and allomorphic features. The notion *inhabited place* serves as a basis in the research. The paper works out the theoretical and methodological grounds for contrasting the vocabulary in the East Slavic and West Germanic languages. The development of the etymons is reconstructed; the native and borrowed units are defined; the ways the appellatives enter into use are singled out and contrasted; the derivational potential of the appellatives is identified. The model of semantic structure of the constituents of the Lexical-Semantic Group *inhabited place* is outlined; the parameters specifying the membership of a lexeme in the LSG mentioned are established; common and divergent features in the structural-semantic organization of the lexemes investigated are singled out; similarities and differences in the hypo-hyperonic and synonymic relations among the appellatives analysed are typologized. The characteristics of arch-seme actualization are contrasted; isomorphic and allomorphic semes are found out in the semantic structure of the constituents of the Lexical-Semantic Group *inhabited place* in the languages under consideration.

Key words: appellative, inhabited place, etymon, native vocabulary, borrowing, lexico-semantic group, seme, arch-seme, hypo-hyperonic relations.